

ДО ПИТАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Кравченко О.О., д. пед. н., доцент,
декан факультету соціальної та психологічної освіти
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Творення суспільства, побудованого на принципах справедливості й розвитку, можливе за справедливого підходу до місця і ролі особистості жінки і чоловіка як рівних у правах, свободах, обов'язках, можливостях і відповідальності. Підґрунтям усіх статей Конституції України, які регулюють політичні, соціально-економічні та інші права людини, є принцип рівноправності.

У вересні 2018 р. виповниться понад 13 років з часу прийняття Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Прийняття Закону дозволило закласти надійні основи проведення єдиної державної політики щодо досягнення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Це стало поштовхом для розробки цілої низки важливих документів, що розвивають його основні положення та інституційні механізми його забезпечення.

В Україні прийнято низку стратегічних документів, де враховано гендерний аспект [4]: Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року»; Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки України ООН 1325 «Жінки, мир, безпека»; Національна стратегія у сфері прав людини та план дій з її реалізації; Стратегія подолання бідності та План дій з її реалізації; Концепція реформування державного управління.

У процесі імплементації цих нормативних документів важлива роль поряд із різними державними та громадськими структурами належить сфері

соціального захисту, що забезпечує гідну життєдіяльність та існування людини в суспільстві, а особливо щодо реалізації її конституційних соціально-економічних і соціально-політичних прав і свобод.

Серед фахівців, які на професійному рівні забезпечують ці умови, є соціальні працівники. Практикоорієнтований зміст цієї професії виступає дієвою формою дотримання принципів гендерної рівності. Адже для соціальної роботи ключовими виступають принципи захисту прав людини і соціальної справедливості. Соціальні працівники виступають агентами змін у житті окремої людини, сім'ї, громади, відтак агентами змін у суспільстві. Разом з тим, у ході професійної діяльності вони намагаються виключити будь-які форми дискримінації, у тому числі за ознакою статті, від чого залежить перспективи антидискримінаційного соціального обслуговування, соціальної справедливості і соціального розвитку.

Відтак, гендерний мейнстрімінг посідає важливе місце у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери як формування стійкої професійної компетентності пошанування суб'єктності, життєстійкості особи, без огляду на її статеву належність, а також здатності реалізовувати основні положення міжнародного та вітчизняного законодавства у сфері захисту прав та гідності людини.

У цьому відношенні важливого значення надаємо курсу «Історія соціальної роботи», адже його вивчення дозволяє розглянути становлення і розвиток системи соціальної допомоги від філантропного підходу в підтримці соціально вразливих верств населення, людей, які потрапили у ту чи іншу скрутну життєву ситуацію, до появи такого виду професійної допомоги, як соціальна робота, що призначена створювати засадничі умови не тільки для соціального забезпечення громадян, а й для розвитку їхніх можливостей і вміння вибудовувати своє життя, мобілізувати внутрішні ресурси у здоланні життєвих криз і колізій, позитивно самореалізуватися у громадянському та особистому повсякденні.

В Україні та за її межами історію соціальної роботи досліджують С. Глазунов, А. Горілий, Н. Коляда, О. Кубіцький, М. Підгурська, В. Поліщук, В. Савицький, В. Тихолоз, А. Фурман. Гендерну проблематику в соціальній роботі аналізують Н. Аніщук, Л. Ваховський, Т. Голованова, С. Гришак, О. Кікінежді, В. Кравець, Ж. Петрочко, Е. Плісовська, О. Рассказова, С. Савченко та ін. Аналіз наукової літератури дозволив встановити, що малодослідженою залишається проблема впровадження гендерного підходу в історії соціальної роботи.

Мета статті – висвітлити роль жінки в історії соціальної роботи як передумови впровадження гендерного підходу у процесі підготовки соціальних працівників.

Пропонована дисципліна відноситься до засадничих, які формують фаховий світогляд майбутніх соціальних працівників. Студенти вивчають основні поняття, що стосуються організаційних основ соціальної роботи в історії України та історії сучасного світу, вперше знайомляться із методами і формами соціальної роботи, котра проводилася з різними категоріями і групами населення, аналізують особливості системної побудови соціального забезпечення та осягають найефективніші способи її здійснення.

Водночас, вивчення «історії соціальної роботи» орієнтовано на формування загальнокультурних і професійних компетентностей майбутніх соціальних працівників. Цей комплекс включає володіння культурою мислення, здібність до узагальнення, аналізу, сприйняття інформації; готовність до толерантного сприйняття соціальних і культурних відмінностей, поважливому ставленню до досвіду поколінь; здатність розуміти рушійні сили і закономірності історичного процесу, місця людини в історичному процесі, використовувати навички публічної мови, введення дискусії і полеміки; усвідомлення соціальної значимості своєї майбутньої професії, наявність мотивації до здійснення професійної діяльності.

Цей курс значно розширює професійну ерудицію майбутніх фахівців, формує розуміння спрямованості, закономірностей, рушійних сил і тенденцій

процесу розвитку соціальної допомоги як професійного виду діяльності, його взаємозв'язку з економічною, політичною і культурною еволюцією суспільства, цілісне уявлення про динаміку розвитку теорії і практики соціальної роботи.

Знайомство з історичним розвитком гуманістичних ідей, діяльність філософів, соціологів, що присвятили свою діяльність питанням соціальної допомоги, сприяє формуванню у свідомості майбутніх соціальних працівників гуманістичних цінностей, усвідомлення великого суспільного значення професії.

У контексті компетентнісного підходу до професійної підготовки соціальних працівників визначено спрямованість застосованих знань з історії соціальної роботи: задля з'ясування передумов, сутності, характеру, особливостей сучасної ситуації у теорії і практиці соціальної роботи; з метою пошуку шляхів вирішення сучасних проблем теорії і практики соціальної роботи; задля визначення перспектив розвитку теорії і практики соціальної роботи; з метою з'ясування історій виникнення тієї чи іншої технології соціальної роботи; як джерела особистісного зростання, розширення світогляду, як джерела інноваційних ідей соціальної роботи.

Однією з основних концепцій дослідження процесу становлення і розвитку соціальної роботи є гендерний підхід, який дозволяє вивчити участь жінок і чоловіків у практиці соціальної роботи, формуванні гендерних ролей працівників і клієнтів.

Саме гендерні дослідження дозволяють поглибити науковий пошук, ввести в науковий дискурс внесок жінки в історії соціальної роботи, співставити його із чоловічим, вивчити процес їх взаємодії, простежити непростий шлях встановлення рівноправ'я між чоловіком і жінкою. Гендерний підхід в історії передбачає діалог статей в плані реконструкції історичного розвитку з врахуванням форм їх взаємодії та взаємодоповнення. Вивчення історичного процесу з врахуванням гендерного підходу наближує до розуміння загального і специфічного, соціального і індивідуального, подібного і відмінного в еволюції духовного світу чоловіка та жінки. Гендерний підхід як

багатогранне бачення історичного процесу вимагає проведення дослідження як жіночої історії, так і чоловічої [7].

Зосереджуємо увагу на застосуванні гендерного підходу у дослідженні вітчизняної історії соціальної роботи, що дозволить ґрунтовно, всебічно висвітлити не лише роль жінки і чоловіка у професіоналізації соціальної роботи, а й зробити наявним світ тих гендерних конструкцій, які визначили обличчя українського суспільства на тому чи іншому етапі історичного розвитку.

Відтак, на часі є не лише прослідковування еволюції і динаміки жіночої репрезентації в історії соціальної роботи України, а й у з'ясування та аналіз досвіду видатних жінок, які здійснили значний внесок у цій сфері.

Водночас знання досвіду попередниць дозволяє бачити витoki нинішніх труднощів у досягненні гендерної рівності, розуміти приховані механізми дискримінації та обрати найбільш ефективні стратегії змін у сфері гендерних відносин [5].

З огляду на те, що загальна історія та історія соціальної роботи зокрема, довгий час мала універсальний або чоловічий аспекти, висвітлення ролі жінки дозволить ввести образ жінки у загальносвітовий і загальнодержавний контексти, підкреслити їх свідому діяльність, пов'язану із доброчинністю та самовільною підтримкою потребуючого населення. Кожна із них внесла власний унікальний внесок своїм досвідом, участю і розумінням.

Власне, дослідження ролі жінки в історії соціальної роботи – це й осмислення ролі людини в історії, вона до того ж пробуджує до дискусій про майбутнє соціальної політики у нашому глобальному суспільстві, особливо у тяжкі часи. Вклад цих сміливих, прогресивних, небайдужих жінок в інституалізацію соціальної політики допоможе надати сучасним соціальним працівникам мудрість, необхідну для майбутнього. До того ж дозволить зробити внесок у написання «нової» історії соціальної роботи, що включає аналіз суспільної ієрархії, побудованої на гендерних нормах, стереотипах, ідентичностях.

Традиції благодійності українських жінок коренями виходять з доби Київської Русі (Княгиня Ольга, доньки Ярослава Мудрого: Анна, Єлизавета, Анастасія) та Гетьманщини (Олена Горноставська, Ганна (Галшка) Гулевичівна, кн. Раїна Вишневецька, кн. Олена і Софія Чарторийські, Ганна Гойська, Марія Мазепа). Жінки благодійниці на власні кошти будували церкви і жертвували величезні гроші монастирям, опікували хворих, калік, створювали лікарні та шпиталі при монастирях.

Різноманіттям форм та напрямів вирізняється розвиток державного піклування та приватної благодійності на території українських земель за часів Російської імперії в XIX – на початку XX століття. Цей період особливо багатий жіночими ініціативами в різних сферах життєдіяльності суспільства, від створення перших жіночих благодійних організацій до появи в соціальній історії України такого феномену як жіночий рух.

Дослідниця Л. Смоляр, вивчаючи жіночий рух Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX ст., встановила, що основними напрямками благодійної діяльності жінок, які здійснювалися ними як в рамках загальних благодійних організацій, так і виключно жіночих були: матеріальна підтримка малозабезпечених верств населення; просвітництво; допомога у створенні вищої освіти жінок; допомога у працевлаштуванні; опіка дітей та літніх людей; рух сестер жалібниць; акції боротьби проти алкоголізму тощо [7].

У відповідності з цими напрямками діяльності жінок формувалися різні типи жіночих благодійних організацій: добродійні; просвітницькі; професійні; клерикальні [7].

До *добродійних жіночих товариств*, що виникли на основі приватної ініціативи слід віднести: Одеське та Полтавське жіночі благодійні товариства, Житомирське, Катеринославське, Київське, Чернігівське благодійні товариства, Жіноче товариство допомоги бідним породілим міста Одеси, Харківське товариство опіки малолітніх сиріт та ін.

Добродійні жіночі товариства були історично найстарішими, а аналіз статутів вказує, що вони мали безстановий характер і направляли свою

діяльність на допомогу найбіднішим верствам населення без різниці віросповідання та національності. Засновували добродійні товариства представниці заможних класів, які розглядали свою діяльність як суспільний обов'язок. Більшість членів жіночих товариств працювали безкоштовно, вважаючи, що поліпшення побуту бідних верств населення – одне з головних завдань епохи формування громадянського суспільства. Така діяльність розглядалася жінками як суспільно-необхідна та почесна [7].

Значну у роль у *просвітницькій справі* відіграла діяльність Відомства, яке було створене дружиною імператора Павла I Марією Федорівною, і зберегло свою спрямованість після смерті засновниці. Воно стало структурою, через яку все більша кількість жінок залучалися до добродійності. Основними завданнями Відомства були розповсюдження жіночої освіти та опіка сиріт, а це означає, що жінки в його роботі виступали і як донори, і як реципієнти допомоги.

Однією з перших жіночих шкіл Російської імперії була київська недільна школа Явдокії Нельговської. Цю ініціативу підтримали – кінець XIX – початок XX ст: А. Кістяківська та І. Новицька, А. Бондаренко, Є. Сакулинська, К. Бешлягіна, Н. Коленко, П. Даль, сестри М. та Е. Газадинові, добродійка Блюмель, Є. Милорадович, Н. Семикіна, сестри Холеви, Л. Ожигіна, Анжушевич, А. Іленкова, Х. Алчевська, В. Бердичівська, Валерія О'Коннор, Є. Новікова, С. Віденська та ін.

Розвитку безкоштовних шкіл для бідних сприяли: Ф. Деревенко, О. Риндовська, Я. Гогоцька, Н. Шатова тощо.

Перша жіноча організація в Україні, яка виборювала право доступу жінок до вищої освіти – Товариство допомоги вищій жіночій освіті – виникла 1840 у Харкові як відгалуження Всеросійської жіночої та громадської організацій.

1901 утворилися жіноча громада в Києві (1919 ця організація виборола для українок членство в Міжнародній раді жінок. Серед членів – Олена Пчілка, Г. Чикаленко-Келлер, І. Косач-Борисова, Л. Старицька-Черняхівська, М. Грінченко, М. Левицька, Л. Шульгина. Жіноча громада брала участь у

національно-просвітницькій діяльності. Одне з основних завдань – постачання книг у сільські бібліотеки. Допомогали здібним сільським дівчатам, які прагнули продовжити освіту (надавали їм житло у Києві, кошти на їжу й книжки); засновували дитсадки, організовували концерти та вистави. Вагомою фінансовою підтримкою були збори від лотерей, членські внески. За умов переслідування українського національного руху 1901–05 жіноча громада діяла нелегально, збори проводила на квартирах. Станом на 1916 працювало 18 відділів [2].

Дослідження питання ролі жінок в сфері поширення освіти другої половини XIX – початку XX століття дають підстави стверджувати, що жіночі ініціативи були вагомою складовою суспільного руху цього періоду, а жінки України, поряд з чоловіками, виступали творцями, суб'єктами соціальної історії [7].

Діяльність *клерикальних жіночих організацій* здійснювалася в межах православної церкви. До таких жіночих організацій належали «Хрестовоздвиженська община сердобольних сестер» та «Орден сердобольних вдів», які були засновані в період Кримської війни і мали відділення на Наддніпрянській Україні. Допомогу бідному населенню на основі християнської благодаті здійснювали: «Одеська Струдзовська община сердобольних сестер», «Община сестер жалібниць міста Катеринослава», «Старобельська община всіх уболіваючих», «Чернігівська община сестер жалібниць Феодосія Углицького». В 60-х роках XIX століття своєю благодійністю були відомі монахині Введенського жіночого монастиря (Чернігівська губернія). При монастирі існувала школа для дівчат, майстерні різьби по дереву, живопису. Жінки надавали медичну допомогу місцевому населенню [7].

Діяльність жіночих організацій руху «самопомогі» по забезпеченню економічної незалежності жінок та захисту їх трудових прав характеризувалася різноманітністю форм роботи, їх різноплановістю і на світанку XX століття йшов процес утвердження в жіночому русі Наддніпрянської України традиції

самозахисту: Одеське товариство взаємодопомоги вихователькам і вчителькам, Одеське товариство допомоги акушеркам, Київське товариство взаємодопомоги акушерок і фельдшерниць, Одеське товариство взаємодопомоги повивальних бабок, Київське товариство взаємодопомоги повивальних бабок і фельдшерниць, Товариство взаємодопомоги фельдшерів і фельдшерниць в Катеринославі, Київське товариство трудової допомоги для інтелігентних жінок, Київське жіноче товариство взаємодопомоги працюючих жінок (однойменні організації створювалися в Полтавській губернії, Катеринославі, Одесі, Харкові), Харківська спілка швачок тощо.

З початком першої світової війни більшість жіночих організацій різних типів підпорядкували свою роботу потребам фронту. Отримав поширення рух сестер жалібниць, в якому активну участь прийняли слухачки Вищих жіночих медичних курсів України¹. Силами жінок відкривалися притулки для біженців, дитячі садки для дітей воїнів, надавалася допомога дружинам військовослужбовців, засновувалися курси по підготовці сестер-жалібниць. Жіночі організації Києва, Одеси, Харкова, Полтави приймали участь в пошитті білизни для фронту, на зароблені гроші та пожертвування відкривали їдальні для дітей-сиріт [7].

В УСРР–УРСР керівництво жіночим рухом повністю перебрала на себе КП(б)У–КПУ. У 1930-х рр. було започатковано рух за створення жіночих виробничих бригад. В 1960-х рр. в УРСР за ініціативою КПРС була утворена система жіночих рад – громадських організацій, що діяли під безпосереднім керівництвом парторганізацій та представляли Україну на міжнародних жіночих з'їздах.

Це лише оглядово презентовано особливості розвитку жіночого руху, визначено внесок окремих персоналій у процес професіоналізації соціальної роботи, представлено мережу жіночих громадських організацій тощо.

З огляду на те, що зміст сучасної соціальної роботи зорієнтований на вирішення проблеми у сфері суспільство і людина, ключовими є тенденції – не боротьба з наслідками, а нівелювання передумов і причин соціальних проблем.

Відтак, соціальна робота носить превентивний (профілактичний) характер зі створення умов для реалізації позитивних соціальних потреб, творчої самореалізації особистості, нівелювання будь-яких форм дискримінації за ознакою статті, соціального статусу, віросповідання, що дозволяє розглядати соціальну роботу як діяльність, спрямовану на позитивні соціальні зміни на основі захисту прав людини.

Саме гендерний підхід у процесі підготовки майбутніх соціальних працівників є ключовою передумовою формування професійної компетентності як здатності вирішувати соціальні проблеми на основі дотримання принципів гендерної рівності.

Список використаних джерел:

1. Дічек Н. П. Біографічний метод як інструмент полікультурного діалогу \ Н. П. Дічек. – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/704483/1/старБіографічний%20метод.pdf>
2. Енциклопедія сучасної України. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=18143
3. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні : монографія / за заг. ред. Л. О. Смоляр. – Одеса: Астропринт, 1999. – 440 с.
4. Звернення заступника Міністра Н. Федорович з нагоди 12-ї річниці з часу прийняття України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» \ Соціальний захист. – 2017. – № 11 – 12 (252–253). – С. 10–13.
5. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст.) \ Кісь О. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008.
6. Семигіна Т. В. Розвиток власних теорій соціальної роботи: глобальні тенденції \ Т. В. Семигіна \ Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (15 – 16 березня 2018 року, Київ) / за ред. Ю. М. Швалба. – Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2018. – С. 190–194.

7. Смоляр Л. О. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX – поч. XX ст. Сторінки історії : монографія \ Л. О. Смоляр. – Одеса : Астропринт, 1998. – 408 с.